

Sveučilište u Rijeci

Filozofski fakultet u Rijeci

Studijske grupe: pu / fil

Studentica: Mia Milić

UTOPIJSKA MISAO

Mentor: Doc. dr. Neven Petrović

Rijeka, 11. 09. 2016.

Sadržaj

Sažetak	3
Uvod	4
1. Etape utopije po Radi Kalanju	5
1.1.Prva etapa	5
1.2.Druga etapa.....	5
1.3.Treća etapa.....	6
1.4.Četvrta etapa	6
1.5.Peta etapa.....	7
2. Primjena utopije na stvarnost	9
3. Povijest utopijske misli	10
3.1.Platon i utopija.....	11
3.2.Thomas More i otok Utopija	13
3.3.Petrićev Sretan Grad.....	15
3.4.Johann Valentin Andreae i Christianopolis	17
3.5.Utopija novog doba	19
3.5.1. Asocijacionisti	19
3.5.2. James Buckingham.....	20
3.5.3. Spensonija.....	21
3.5.4. Slobodna zemlja Theodora Hertzke	22
3.5.5. Cabetov Put u Ikariju.....	23
3.5.6. Pogled unatrag Edwarda Bellamya	24
3.5.7. Hudson i Kristalno doba	25
3.5.8. Wells i Moderna Utopija	26
3.5.9. Pojam anarhije	27
4. Kuda ide utopija modernog doba	30
4.1.Robert Nozick i okvirni sustav	30
4.2.Lewis Mumford i eutopija	33
Zaključak	35
Popis literature	36

Sažetak

Pojam utopije i problem utopijskog postaje u našem vremenu postaje sve dominantniji ne samo u filozofskoj literaturi ili suvremenoj filozofskoj svijesti uopće, nego i sve više ulazi u našu svakidašnjicu i dolazi do izražaja u mnogim bitnim područjima života. Prema par rječnika kroz koje sam prošla tražeći literaturu, svi se slažu da utopija predstavlja sanjarenje, tlapnje, idealno stanje, sreću u najvišem smislu, što je sve, dakako, neostvarivo. Ipak je kao ideja prisutna, nije izčezla bez obzira na posvemašnje odbacivanje kao da se samo referira na „kule u zraku“. U tom pogledu, utopija će ovdje biti gledana kroz oči društva, kao njegov suputnik, a manje kroz političke poretke. Na kraju dolazimo do zaključka, preko autora koji su najbolje obradili ideološki aspekt neuhvatljive utopije, Roberta Nozicka i Lewisa Mumforda, da je utopijsko razmišljanje itekako nužno za čovjekov pogled u budućnost.

Ključne riječi: *utopija, snaga utopije, savršeno društvo, Nozick, Mumford*

Uvod

Za utažiti čovjekovu vječnu želju za srećom i blagostanjem, filozofi i mislitelji prošlosti su pokušavali stvoriti model društva u kojem ljudi ne bi morali razmišljati o pukoj materijalnoj egzistenciji, već bi se okrenuli duhovnom razvoju. Takvi tipovi vizija poznati su pod nazivom *utopija*.¹ Utopija dolazi od grčkih riječi *ou*=ne i *topos*=mjesto, predstavljajući zemlju koja nigdje ne postoji, kao dočaravanje idealnog neostvarenog i neostvarljivog stanja u ljudskom životu.² Dok privrženici pragmatičnog uma upozoravaju „Čuvajte se utopije“, poklonici kritičkog uma ponavljaju „Potrebna nam je utopija“ i „Malo utopije ne bi nam škodilo“.³

¹ Jerković, Ana, *Sretni grad – primjenjivost Petričeva koncepta eutopije u suvremenom kontekstu*, u: *Metodički ogledi: časopis za filozofiju odgoja*, Vol.22 No.1 Veljača 2016., str.24

² *Filozofijski rječnik*, ur. Vladimir Filipović, Zagreb, Matica hrvatska, 1965., str.344

³ Kalanj, Rade, *Mijene utopijske svijesti*, u: *Utopijske vizije*, Edward Rothstein, Herbert Muschamp, Martin E. Marty, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk, 2004., str.8

1. Etape utopije po Radi Kalanju

1.1.Prva etapa

Marcel Gauchet je sažeo povijesnu putanju utopijske svijesti u pet etapa. Prva je obilježena pojavom utopije ne samo kao riječi nego i kao specifičnog modernog fenomena u 16. stoljeću. I prije su varirali mitovi o zlatnom dobu i razne misli idealnog društva, no knjiga Thomasa Morea *De optimo Republicae Statu deque nova insula Utopia libelus vere auerus, nec minus salutaris quam festivus* (1516), poznatija pod nazivom *Utopija*, označava raskid s dotadašnjim shvaćanjima. Ona predstavlja konkretno funkcioniranje jednog zamišljenog društva, opisanog tako realistički kao da je stvarno, uz spoznaju da je zapravo fiktivno. Ne evocira sreću stanja koje prethodi prisilama rada i vlasništva, već opisuje društvo „punog djelovanja“ u kojem su rad i vlasništvo shvaćeni i organizirani na posve drugačiji način. Gauchet dalje tvrdi da je utopijski diskurs „dijete“ širenja svijeta četvrt stoljeća nakon 1492. Otkrićem Amerike se pokazalo da postoje i drugi svjetovi, drugačiji običaji i načini življenja, te da sebe valja sagledavati iz drugih obzorja. Utopija se može shvatiti i kao jedan od izraza „duhovne revolucije“ početkom 16. stoljeća, koja se najozbiljnije očitovala u promjeni odnosa spram Boga. Neposredno prije objavljivanja Moreovog djela, Martin Luther je iznio svoj nauk. Dolazi se do stajališta da je Bog drugdje iznad svećenstva i posredništva crkve.⁴

1.2.Druga etapa

Niccolo Machiavelli tada objavljuje *Vladara*, u kojem razotkriva zbilju moći kakva ona jest, daleko od svake idealizacije vladara. More, kao čista suprotnost, zamišlja političku zajednicu kakva bi trebala biti, daleko od svakog zbiljski postojećeg oblika. Jedan nas uči promatranju istine o političkom stanju, dok drugi poziva na misao o jednom sasvim drugačije uređenog društva. U odnosu na ova dva smjera, utopija se ispostavlja kao treće stajalište. Sučeljava stvarno postojeći poredak s alternativom koja pomaže u rasvjetljavanju njegovog ustrojstva pomoći imaginarne „drugosti“. ⁵ U 17. stoljeću utopija je postala nekom vrstom književne mode. Pomak se počinje događati sredinom 18. stoljeća s prodorom ideje napretka. Ovaj pomak karakterizira drugu etapu utopijske svijesti, obilježenu Morellyjevim *Kodeksom prirode* (1755). Oslikavajući sretnu zemlju, bez države i privatnog vlasništva, Morelly traži oslonac u principima i povijesti. Po njemu je kretanje ljudskih društava stalna degradacija.

⁴ Kalanj, Rade (bilj.3), str.9

⁵ Kalanj, Rade (bilj.3), str.10

Način da se to suzbije krije se u zakonodavstvu koje je sukladno intencijama prirode poreko dimenzije vremena. Iz različitih osnova mogao se izvoditi novi početak ili ponovna izgradnja društva. Sad se jasno vidi koliko je faktor vremena izmijenio duh utopije. Ova činjenica je došla do izražaja i kod Morellyjevog suvremenika Louisa-Sebastiena Merciera u djelu *Godina 2440*. Mercier ukazuje na novo doba društvene imaginacije i pokazuje kako je svijest o progresivnosti vremena obuzeta trajnom utopijskom intervencijom. Uvjeti sretne zajednice nisu ništa više ni manje nego ono što je na djelu u svakodnevnom životu. Dovoljno je samo proračunati njegove rezultate pa da neka sretna odluka ili revolucija oslobodi snage napretka i porazi otpore prošlosti. Napredak ovdje stoji kao procesualna konkretizacija povijesne vremenitosti i kao realni izvor ostvarive utopijske ideje.⁶

1.3. Teća etapa

Treća etapa utopijske svijesti sjedinjuje već spomenutu sposobnost konstrukcije sa slobodnom anticipacijom proizašlom iz otkrića napretka. Ovo znači da je buduća zajednica, čiji je „zametak“ sadržan u naporima sadašnjice, ne samo zamisliva nego i ostvariva. Ako istinski razumijemo snagu i težnju, koje tijekom vremena poboljšavaju ljudske zajednice, skok prema zajednici oslobođenoj trenutnih nevolja bi morao biti moguć. Počinju se formirati utopije s konceptima za stvarnost koje imaju karakter programa, poput Fourierova falangsterija i Cabetova Ikarija. Napredak proizlazi iz akumulacije naporna uma kako bi se preobrazile stvari i zakoni. Ne izostavljajući nadu, pozivaju na aktivno djelovanje koje povećava izgled ostvarivosti. Iz razumijevanja snaga povijesti nalaze se sredstva za realizaciju utopije.

Takozvana socijalistička utopija je kompromis između ovih novih mogućnosti dosegnutih razumijevanjem povijesti i starih pravila zamišljenih zajednica. Dolazi kao rješenje zagonetke povijesti, pokušavajući dati krajnji oblik međuljudskim odnosima. No postizanje krajnjeg oblika zamišlja se samo u okviru egzemplarne zajednice, zatvorene u svom savršenstvu, sigurne u vlastite oslonce i pravila.⁷

1.4. Četvrta etapa

U četvrtoj etapi se polazi od realističkog promatranja povijesti iz čega se izveo zaključak da utopijsko odvajanje vodi u irealnost. Iako osvjetljava budućnost i naznačuje ciljeve kojima povijest mora težiti, ne definira sredstva realizacije. Poznati Engelsov spis *Razvitak socijalizma od utopije do znanosti* (1880) je usredotočen na tumačenje promjene koja je

⁶ Kalanj, Rade (bilj.3), str.11

⁷ Kalanj, Rade (bilj.3), str.13

široko zahvatila tu epohu. Sad se valja uhvatiti u koštac s projektom socijalne revolucije i pokrenuti političku snagu koja bi bila na njezinoj strani. Raskid s kapitalističkim i buržoaskim svijetom se hoće ili neće dogoditi, ali u svakom se slučaju sigurno neće ticati samo šačice utopista koji su na svom otoku pronašli tajnu kolektivne sreće. No, ovo ne znači dokidanje utopijskog imaginarija, oblika kakvog mu je podario More. Utopijska je svijest sastavni dio zbivanja i upravo u njegovu sklopu mijenja svoj oblik. Ugrađena je u ideju revolucije koja krajem 19. i početkom 20. stoljeća dobiva utopijski karakter. Najznačajniji protagonisti se nisu ustručavali slikati kolektivne vizije novodolazećeg društva. Djela fikcije, koja svjedoče o toj „futurističkoj invaziji“, kao što su *Pogled unatrag* Edwarda Bellamyja (1888) i *Novosti niotkuda* Williama Morrisa (1891), sugeriraju o sretnom i krajnjem trenutku u kojem dolazi do konačne podudarnosti znanstvenog predviđanja i imaginarne projekcije.⁸ Gauchet drži da je Georges Sorel, početkom 20. stoljeća, najbolje osjetio i izrazio tu obnovu revolucionarne ideje. Zapazio je da su „proročanstva“ uoči Prvog svjetskog rata okrunjena novom slikom skoka u budućnost, te da je i slika same revolucije počela izgledati kao prava utopija. Pokretačka snaga tog nepovratnog skoka, zajedno s neprepravljivom preobrazbom, sigurno je proizlašla iz utopijske svijesti. Budućnost je u diskontinuitetu spram sadašnjih prilika i vodi u društvo koje je toliko drugačije da nema smisla definirati njegove značajke ili prikazivati njegovo ustrojstvo.⁹ Utopijska svijest je mogućnost da se sadašnje stanje usmjeri prema drugačijem društvu. S jedne strane je anticipacijska priča koja daje sliku zamislive budućnosti, a s druge vjera u revoluciju koja se poziva na nepredočivu budućnost. Tako Gauchet dolazi do zaključka da se *science fiction*, kao moć predodžbe alternativne realnosti, javlja istodobno s nestankom sposobnosti sadržajnog prikazivanja utopije.

1.5.Peta etapa

U petoj etapi utopijske svijesti njezina nepredočivost budućnosti se ispostavila kao pokretačka snaga ideje revolucije u 20. stoljeću. Povratak natrag više nije bio moguć, a vjera u napredak je postala uzaludna. Mišljenje da će budućnost biti drugačija nije nestalo, ali je prevladalo stajalište da neće imati konačnu vrijednost razrješenja zagonetke ljudske povijesti. Radi se o svojevrsnoj krizi budućnosti. Moderna društva su društva promjene, što bitno utječe na razumijevanje njihove vremenske dinamike. Više ne vjeruju da se kreću prema nekom cilju. S obzirom da se sve više saznaje o povijesti koja se stvara, to sad znači da se nikada neće moći prestati učiti, a ne da će se skoro doći do potpune samospoznaje. Stoga je bespotrebno

⁸ Kalanj, Rade (bilj.3), str.14

⁹ Kalanj, Rade (bilj.3), str.15

vjerovati da se može vratiti nekom tradicionalnom identitetu kojeg se nije trebalo napustiti.¹⁰ No ovo ne znači kraj utopijske svijesti. Ona se vratila u okrilje prirodnog prava iz doba T. Morea iz kojeg je proizašla iscrtavajući slike slobodne i pravedne zajednice pojedinca. Sadašnje prirodno pravo je postalo praktično uporište modernih društava. To uporište zapravo zadaje veliki problem zbog jaza između stvarnog funkcioniranja i načela na koja se pozivaju. Utopijska svijest se smjestila upravo u tom međuprostoru. Radi na neprekidnom „prokazivanju“ i objašnjava da bi funkcioniranje suvremenih društava trebalo biti drugačije. Istodobno je preožeta stalnim osporavanjem i optimizmom, koji se ogleda u stajalištu da sve ide na bolje, da su moderna društva upravo ono što o sebi i govore.¹¹

¹⁰ Kalanj, Rade (bilj.3), str.16

¹¹ Kalanj, Rade (bilj.3), str.18

2. Primjena utopije na stvarnost

Kad je riječ o aspektu aktualizacije utopije, najčešće se preispituje vraćanjem na uvide Karla Mannheima, sadržane u njegovoj knjizi *Ideologija i Utopija* (1929). Mannheim je jedan od rijetkih modernih sociologa koji je pojmu utopije pokušao dati temeljito i povijesno određenje. Uspoređujući je s ideologijom, kaže da je ostvariva ili je uvijek na putu ozbiljenja, u svom transcendentnom značenju. Utopije treba razlikovati ovisno o društvenim slojevima jer je „ključ“ njihova razumijevanja sadržan u strukturalnoj situaciji nekog društvenog sloja. Ona nije samo skup ideja već određeni mentalitet, *Geist*, ono stanje u kojem utopijski element prožima sve aspekte postojanja, u kojem se očituje kao dominantna želja.¹² Danas se utopijska misao veže za neke od važnih dimenzija modernog društva, oslikavajući krajnje mogućnosti njihova razvoja. Ekološka kriza je potaknula takozvani dubinski ekologizam, koji je u biti svojevrsna utopija ponovnog sklada između čovjeka i prirode.¹³ Kriza modernog individualizma izvukla je na vidjelo idiličnu projekciju tople, intimne i solidarne zajednice. Iz dostignuća biogenetičke znanosti izvode se pozitivne i negativne utopijske projekcije čovjeka i društva budućnosti. Prema jednima, tehnološka primjena u znanosti je znak utopijskog stanja neprirodnog, kloniranog čovjeka. S druge strane nudi utopijsku nadu u konačno oblikovanje savršenog, možda i besmrtnog čovjeka.¹⁴ Ideja utopije se provlači kroz srž ljudskog rada. Promjene rada od isključivo ili pretežno materijalnih oblika prema imaterijalnom, potaknula je teorije o „kraju rada“ i utopijske projekcije postradnog društva. Zbog dostignutog stupnja tehnologije, znanosti i ekonomskog razvitka, moguća je zamisao društva u kojem se *radi sve manje a živi sve bolje*. Ono što je Marx nazvao carstvom slobode, sad se obnavlja u vidu utopije u kojoj rad ne bi bio zbog puke egzistencije, nego i slobodno proizvođenje novog, igra stvaralačkih snaga.¹⁵

¹² Kalanj, Rade (bilj.3), str.19

¹³ Kalanj, Rade (bilj.3), str.23

¹⁴ Kalanj, Rade (bilj.3), str.24

¹⁵ Kalanj, Rade (bilj.3), str.25

3. Povijest utopijske misli

Rasprave o idealnim državama dobivaju oblik ovisno o vremenu nastanka. Platonova Država potječe iz razdoblja društvenog rasula nakon Peloponeskog rata. Stoga je njena britkost vjerojatno dijelom uzrokovana beznadnim prilikama kojima je Platon svjedočio. U sličnom je razdoblju nereda i nasilja Thomas More napravio temelje za svoju zamišljenu državu. Utopija je bila most kojim je pokušao spojiti poredak srednjeg vijeka s novim običajima renesanse.¹⁶ „Svijet ideja, vjerovanja, fantazija i projekcija jednako je stvaran dok se prema njemu ponašamo kao prema kamenu. (...) Ne možemo ignorirati svoje utopije, (...) ako i ne poznajemo njihove klasične postavke, onda im barem svjedočimo dok svakodnevno nastaju u našim glavama. (...) Besmisleno je odbaciti utopiju govoreći da ona postoji samo na papiru.“¹⁷ U doba prije velikih carstva Rima i Makedonije, vizija idealnog grada zaokupljala je mnoge umove. Razdoblje između 600. i 300. god. prije Krista bilo je vrijeme kada su matični gradovi Grčke osnivali nove gradove. Rijetko naseljene obale Italije, Sicilije, Egejskih otoka i Crnog mora vjerojatno su pružali nadu u okretanje novih stranica.¹⁸ Od planova koji su se predlagali ostala je samo šačica. Od Aristotela saznajemo o utopiji, koju je opisao Hipodam iz Mileta, veliki arhitekt, urbanist i sociolog. Shvatio je da grad može biti više od puke skupine kuća, trgova i hramova, pa se počeo baviti i pitanjem društvenog poretka.¹⁹

¹⁶ Mumford, Lewis, *Povijest Utopija*, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk, 2008., str.10

¹⁷ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.23

¹⁸ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.27

¹⁹ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.28

3.1. Platon i utopija

Platonova *Država* potječe iz vremena duga ratovanja Atenjana protiv Sparte. U opisivanju idealne zajednice kreće od fizičkih temelja. Danas kad govorimo o državi mislimo prvenstveno na veliko prostranstvo. Za Grke Platonovog vremena država je bila omeđen komad zemlje čije su se granice vjerojatno mogle vidjeti s bilo kojeg brda. Stanovnici su imali mnogo zajedničkih interesa koje su mogli zadovoljiti jedino ako zajedno rade, zajedno se igraju i zajedno razmišljaju. Gledano zemljopisno, idealna država je bila grad-država.²⁰ Društvo nastaje iz ljudske potrebe. Budući da nitko nije samodostatan, za zadovoljenje su potrebne mnoge vrste ljudi. Kada se svi pomoćnici, partneri i suradnici okupe u nekom gradu, taj skup se naziva državom.²¹ „Praveći hranu, vino, odjeću i obuću i sagrađivši stanove, ljeti će većinom raditi lako odjeveni i bos, a zimi dobro odjeveni i obuveni.“²² Nepravедna država nastaje umnažanjem potreba i viškova. Beskonačno bogatstvo ili neograničene želje nemaju veze s dobrim standardom. Sreća je ono što čovjek može dati životu, a ne ono što od njega može uzeti. Ljudi postaju istinski građani u onoj mjeri u kojoj običaje i način života dijele sa slično odgojenim ljudima. Najvažnija stvar su bili uvjeti po kojima bi svim pojednima mogli skupa skladno živjeti, nešto sasvim drugačije od utopija 19. stoljeća.²³ Dobra zajednica je, dakle, kao zdravo tijelo. Skladno djelovanje svake funkcije je uvjet snage i vitalnosti. Svaka vrsta onda zahtijeva određnu vrstu sposobnosti i obrazovanja. Najveća vrlina u državi je pravедnost, tj. odgovarajuća raspodjela rada. Iako zagovara aristokraciju ili vlast najboljih, nije vjerovao u one aristokracije koje se nastavljaju nasljeđivanjem bogatstva ili položaja. Pokušavajući dati osnovu svojoj podjeli staleža, uspoređuje državu s ljudskim bićem, koje posjeduje vrline mudrosti, hrabrosti, trijeznosti i pravédnosti. Svaku od njih povezuje s određenim staležom: mudrost ide vladarima države, hrabrost braniteljima grada, a umjerenost tj. trijeznost povezuje sa svima.²⁴

Uspostavio je, naravno, i ograničenja, od kojih je glavno bilo njegovo nepovjerenje u emocionalni život. Premda je otvoreno priznavao čovjekove senzualnosti, zapravo se bojavao emocija. Ljubav naziva bolešću, i mada je dopustio aktivno izražavanje emocija, puko igranje osjećajima je svejedno smatrao oblikom neumjerenosti. Zbog toga je velik dio glazbenog i dramskog izričaja bio tabu.²⁵ Ipak ono glavno što Platonova utopija nosi sa sobom nije promjena u ljudima, već u njihovim međusobnim odnosima. Ovdje nema mjesta ropstvu,

²⁰ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.30

²¹ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.33

²² Platon, *Država*, Zagreb, Naklada Jurčić, 1997., str.213

²³ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.36

²⁴ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.39

²⁵ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.52

prisili, pohlepi i lijenosti. Ljudi žive kako bi živjeli dobro, u pravednim odnosima s čitavom zajednicom. Bez dopuštanja osobnih privilegija, svatko može neometano duhovno rasti i uživati sve povlastice građanskog statusa.²⁶

²⁶ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.53

3.2. Thomas More i otok Utopija

Platona i Thomasa Morea dijeli gotovo 2 tisuće godina. Iako je utopija nestala iz književnosti, i dalje živi u umovima ljudi. Tako se prvih 1500 godina nakon Krista preselila na nebo, u nebesko kraljevstvo. S ovim nastaje kršćanska utopija. Čovjek može ući u nebesku kraljevinu, ali ga ne može ni na koji način stvarati ili mijenjati. Sreća sad ne leži u djelu, nego u konačnoj naknadi. Ako bude vodio krepostan život, bez obzira na sve pretrpljenje nedaće, čovjek će biti nagrađen vječnim životom punim blagostanja poslije smrti u Raju.²⁷

Pomak od nebeske utopije prema svjetovnoj dogodio se na zalazu srednjeg vijeka. Utopija Thomasa Morea je prvi izraz nove utopijske svijesti.²⁸ Zemljopisno gledano, otok Utopija postoji samo u autorovoj mašti, s oblikom polumjeseca, 54 grada i ovdje je grad-država jedinica političkog života. Gospodarska osnova je poljoprivreda i svi su upućeni u ovo umijeće.²⁹ Osim što svi znaju kako obrađivati zemlju, izučavaju i još jedan zanat, s tim da se niti jedan ne cijeni više nego ostali. Ovo je velik skok u odnosu na Platona po kome se obrtnička zanimanja smatraju nečasnim da bi se njime bavio itko osim običnog puka. Utopljanima je određeno 8 sati sna i 6 sati rada, a ostatak dana prepušten je slobodnoj volji pojedinca. U raspodjeli dobra grad i selo ih izmjenjuju jednom mjesečno. Domaćinstvo je temeljna jedinica distribucije i proizvodnje. Grad se sastoji od domaćinstava, a ne mnoštva odijeljenih pojedinaca.³⁰ Čini se da ovdje vlada prilično slično mjerilo blagostanja kao i kod Platona. Premda More priznaje instinkt za samoisticanje, on mu ne podilazi. Utopljeni gledaju s prijezirom na dragocjene metale, koriste ih npr. za izradu noćnih posuda i okova za robove.³¹

Što se tiče političkog upravljanja, svake godine po 30 domaćinstava bira po 1 magistra tj. filarha, iznad 10 filarha i njihovih domaćinstava stoji protofilarh. Filarsi, kojih je ukupno 200, imenuju poglavarom jednog od 4 kandidata koje su predložili stanovnici svake gradske četvrti. Poglavar svoju dužnost vrši doživotno, osim ako ga se ne sumljivi za tiraniju. Osim brige oko ekonomskog života stanovnika, vlast djeluje i u drugim stvarima. Upravo su propisi o putovanju, tretiranje zločina i čin rata ono što baca ljagu na Moreovo savršeno društvo. Zanimljivo je primjetiti da kada se radi o onome što je More htio popraviti u svojoj državi, prvenstveno govoreći o ratu i zločinu, da kod Utopije postavlja uvjete koji su daleko od

²⁷ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.56

²⁸ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.57

²⁹ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.61

³⁰ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.63

³¹ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.65

idealnih i humanih.³² Dakle, iako svaki čovjek može putovati ako nije zauzet kod kuće, mora za to imati dozvolu od poglavara. Ode li netko na svoju ruku van grada ili ga netko pronađe kako luta bez dozvole, kažnjen je kao bjegunac, ako ponovi prekršaj, osuđuju ga na ropstvo. Stalež robova se stvara upravo iz onih koji su počinili kakav lak zločin. Strogo se kažnjavaju i preljubnici, koji također postaju robovima i gube povlasticu ponovnog sklapanja braka. Utopljanski način ratovanja uvelike podsjeća na suvremene tehnike slabljenja neprijateljeva morala. Strategijom, podmićivanjem i propagandom nastoje postići ono što drugi čine naoružanom silom. Rat se također smatra kao i sredstvo iskorjenjivanja nepoželjnika u zajednici.³³

Svijet ideja u skladu s kojim provode svakodnevni život stavlja razum na prvo mjesto. „Razum nas opominje i potiče da provodimo što manje tjeskoban i što radosniji život i da svim ostalima, s kojima smo vezani prirodnim vezama, pomažemo da postignu isto. (...) Tako vrlinu određuju kao život u skladu sa zakonima prirode. A budući da priroda poziva ljude da se uzajamno pomažu i tako ostvare što radosniji život (...), svakako ti nalaže da paziš da, dok radiš u svoju korist, drugima ne činiš štetu. (...) Raditi u svoju korist, pod uvjetom da se pridržavaš tih zakona, znak je mudrosti; raditi k tomu za opću korist znak je istinske odanosti.“³⁴ Utopljeni razlikuju prava zadovoljstva i ona koja često u sebi nose i mnogo gorčine. Ljubav prema lijepoj odjeći npr. spada u zadovoljstvo druge kategorije.³⁵

U pozadini ponekad otrcanih fraza uz pomoć kojih More sklapa glavne vrijednosti svog idealnog društva, krije se srž utopljanskog načina života. „Obradivati zemlju radije nego jednostavno osoboditi se posla; jesti i piti radije nego zarađivati novac; razmišljati, sanjati i smišljati nove stvari radije nego povećavati vlastiti ugled; ukratko, priglitu živu stvarnost a odbaciti sjenu.“³⁶ Ovdje čovjek ima priliku biti čovjek, glavni cilj je razviti se do svog vrhunca.

³² Mumford, Lewis, (bilj.16), str.68

³³ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.70

³⁴ More, Thomas, *Utopija = Utopia*, Zagreb, Nakladni zavod Globus, 2003., str.302

³⁵ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.72

³⁶ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.75

3.3. Petrićev Sretan Grad

Kronološki, Sretni grad smješten je između Moreove *Utopije* i *Grada sunca* Tommasa Campanelle. Petrić se oslanjao na Aristotelov realizam, te se vodio njegovim viđenjem i sadržajnom strukturom optimalnog društvenog uređenja.³⁷ U uvodu zapravo spominje sažimanje Aristotelovih državnih uređenja i ustava, koje bi trebao imati uspješan, odnosno sretan grad.³⁸

Petrić se poziva na pozitivne primjere tadašnje Verone i Atene, mediteranske gradove s najboljom klimom i položajem za rast i razvoj. Što se obrambenog potencijala polisa tiče, Petrić je živio u vremenu obilježenom ratovima. Grad je stoga trebalo izgraditi van dometa ili teško dostupnog neprijatelju.³⁹ Odlučio za 6 staleža, od kojih su 3 povlaštena, a 3 podjarmljena. Sve djelatnosti potrebne za opstanak tako su bile pokrivena. U nižim slojevima su seljaci, obrtnici i trgovci, a u višima vojnici, upravljači i svećenici. Po ovoj podjeli se čini da bi grad teško bio *sretan*, ako se ne odnosi na 3 viša staleža. U tom se smislu naslanjao na Aristotelovo razlikovanje slobodnog čovjeka i roba. Dakle, sreća bi bila nedostupna za onaj dio stanovništva koji nema privilegije baviti se vrlinom, nešto što je nedopustivo u modernom društvu.⁴⁰ Nije kritizirao feudalnu društvenu strukturu, prihvatio ju je kao samorazumljivu i na njoj gradio dalje. Ovo je razumljivo ako znamo da je renesansa, koliko god predstavljala prekretnicu u odnosu na srednji vijek, još uvijek velikim dijelom počivala na feudalnom sustavu.⁴¹ Dva su načina odgoja građana, nagradama za dobro djelovanje i kaznama za loše. Duševnu pokvarenost liječe ljubav i druženje, dok od izvršenja zlodjela odvraća strah od kazne.⁴² Kazne se definiraju kvalitetnim i pravednim zakonima, a za provođenje zakona potrebne su pravosudne institucije, funkcionalna pravna država. S obzirom na „dvojakost“ čovjeka, odnosno na njegov duhovni i materijalni aspekt, obrazovanje se također dijeli na 2 komponente, kvalitativnu i kvantitativnu, informativnu i formativnu.⁴³

Sva utopijska djela nužno uključuju i univerzalne vrednote. Iznimka nije niti Petrić, upravo iz razloga jer je učio od antičkih majstora filozofije.⁴⁴ „Duša je besmrtna i neraspadljiva, dovoljna samoj sebi, bez neke pripomoći izvana, i posjeduje sposobnost vlastitog održavanja. Drugi dio, tijelo, kao materijalna stvar, sastavljeno je iz nepostojanih dijelova, za vlastito održavanje samom sebi nedovoljno, već su mu za to potrebne izvanjske stvari. Prije svega o

³⁷ Jerković, Ana, (bilj.1), str.27

³⁸ Petrić, Frane, *Sretan grad*, Zagreb, Matica hrvatska, 1998., str.7

³⁹ Jerković, Ana, (bilj.1), str.29

⁴⁰ Jerković, Ana, (bilj.1), str.30

⁴¹ Jerković, Ana, (bilj.1), str.33

⁴² Petrić, Frane, (bilj.38), str.19

⁴³ Jerković, Ana, (bilj.1), str.31

⁴⁴ Jerković, Ana, (bilj.1), str.35

njemu mora brinuti i voditi ga duša.“⁴⁵ Petrić ističe da je ljudima „u dušama prirodno utisnuta vjera“ kao i da „čovjeku nije ništa manje svojstvena vjera od nagona i prirodne žudnje za životom u zajednici“.⁴⁶ Dakle, duhovna naobrazba je također potrebna, no ne u dogmatskom već u etičkom smislu.

Ipak, Sretan grad je u određenim segmentima iznimno aktualan. Milivoj Solar dodaje da je osnovna nakana suvremena zamisao izgradnje najboljeg mogućeg života za određenu ljudsku zajednicu unutar postojećih prirodnih i društvenih okolnosti. „U središtu je Petrićeva zanimanja jedino neko moguće ostvarenje gradadržave uz takvu organizaciju života da barem obrazovani dio stanovništva u njemu može postići onaj najviši stupanj zadovoljstva i sreće koji se, u ovozemaljskom životu, uopće može ostvariti.“⁴⁷

⁴⁵ Petrić, Frane, (bilj.38), str.9

⁴⁶ Petrić, Frane, (bilj.38), str.26

⁴⁷ Jerković, Ana, (bilj.1), str.34

3.4. Johann Valentin Andreae i Christianopolis

Sto godina kasnije u ideju utopije nas uvodi humanistički skolastičar po imenu Johann Valentin Andreae. Poput Moreove Utopije, i njegov Christianopolis je otok. Po vanjskom izgledu se mnogo ne razlikuje od gradova iz putopisa 17. stoljeća, osim u pogledu sklada i reda. Radnik i radionica su okviri za razvoj zajednice. Radi se o državi radnika, koji žive u ravnopravnosti, žele mir i odbacuju bogatstvo.⁴⁸ Grad je podijeljen na zone, razlikuju se teška i laka industrija, slična proizvodna postrojenja se grupiraju, dok poljoprivredna zona stoji u blizini grada. Ljudi ne rade poslove koje ne poznaju, prethodno su temeljito znanstveno obrazovani.⁴⁹ U ovoj obrtničkoj demokraciji rad je osnovni uvjet života i zajednica ne bježi od njega. Trgovina ne postoji zbog osobnog profita, s obzirom da je cilj povećanje raznolikosti stvari dostupnih lokalnoj zajednici. Obiteljska struktura odgovara gradskim zanimanjima. Mladić i djevojka mogu stupiti u brak kad su njemu 24 godine a njoj 18, u skladu s kršćanskim obredima i uz izbjegavanje pijanstva i proždrljivosti nakon ceremonije.⁵⁰ Što se tiče njihovog doma, Andreae kaže: „Ljudi koji primaju pod krov taštinu (...) nikada nemaju dovoljno prostora. Takvi su teret i sebi i drugima. (...) Ah, bogati su samo oni koji imaju sve što im je potrebno, koji ne prihvaćaju više od toga, čak i kada bi mogli imat nečeg u izobilju.“ Autor dakle hvali jednostavnost kućnog prostora i osuđuje bogataše i plemstvo koji rasipaju novac na nepotrebne materijalne stvari.⁵¹

Kod obrazovanja školu predstavlja kao državu u malom. Za učitelje kaže da su najbolji među građanima, na glasu po svom ugledu i često zauzimaju najviše državne položaje, što ocrtava njegov humanistički pogled na svijet. Dvorane za učenje su podijeljene u 12 odsjeka i u potpunosti posvećene umjetnosti i znanostima. Na vrhuncu umjetnosti i znanosti je hram vjere.⁵²

U osnovi političkog poretka stoje 24 vijećnika koji predstavljaju grad, dok izvršnu vlast čini trijumvirat sastavljen od svećenika, suca i ravnatelja školstva. Što se tiče stava prema zločinu, javljaju se umjerenost i popustljivost. „Suci ovog kršćanskog grada posebno drže do običaja da najstrože kažnjavaju ona nedjela koja su uperena izravno protiv Boga, manje strogo ona koja nanose štetu čovjeku, a najblaže ona koja oštete imovinu.“⁵³

Mnogi bi sigurno mogli prigovoriti da se ovaj grad previše povezuje s kršćanskom religijom, ali ostaje jednako vrijedan ako se prevede u pojmove bez uplitanja religije. Kad čovjek ima

⁴⁸ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.79

⁴⁹ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.81

⁵⁰ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.84

⁵¹ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.87

⁵² Mumford, Lewis, (bilj.16), str.89

⁵³ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.93

osjećaj za vrijednost, poznaje svijet u kojem se nalazi i zna kako ih pravilno raspodijeliti, bi se moglo protumačiti kao drugačija verzija Andreina shvaćanja religije, znanja i pravde.⁵⁴

⁵⁴ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.94

3.5.Utopija novog doba

Utopija renesansnih autora nastala je iz velikog kontrasta novih mogućnosti s druge strane oceana i uvijeta koji su pratili slom gospodarstva srednjovjekovnih gradova. Kao Platonova *Država*, pokušavali su izaći na kraj s problemom tranzicije.

U novom svijetu se počinje koristiti energija prirode, npr. vodenog pada, izgaranja ugljena i zujanja strojeva, sa sobom vukući i novu verziju utopije. Svijet se naočigled mijenjao, pa je bilo lako zamisliti drugačiji poredak stvari i bez odlaska u pustoš imaginacije.⁵⁵ Oni koji su se našli u utrobi novog poretka nastojali su ostvariti svoju utopiju „željeznog doba na zemlji“. Devetnaesto stoljeće je puno eseja koji preuveličavaju važnost industrijskog poretka. Ovakve utopije ne bave se vrijednostima, već sredstvima, instrumentalističke su. Svrstavajući ih u skupine, prva se može nazvati asocijacionistima.⁵⁶

3.5.1.Asocijacionisti

Najutjecajniji utopist među asocijacionistima je Charles François Marie Fourier. Od prethodnih utopista se razlikuje što se ne bavi mijenjanjem ljudske prirode, nego otkrivanjem što ona zapravo jest. Motiv koji okuplja zajednicu je privlačnost, sila koja pokreće institucije su strasti. Dobra zajednica je ona koja će sve strasti staviti u pogon.⁵⁷ Ideal u podlozi je harmonija, jer čovjek ima „industrijsku sudbinu da harmonizira materijalni svijet, socijalnu sudbinu da harmonizira svijet strasti ili morala te intelektualnu sudbinu da otkrije zakone univerzalnog poretka i harmonije“. ⁵⁸ Za Fouriera nedostatak modernih društava je necjelovitost. Da bi se to nadvladalo, ljudi se moraju ujediniti u harmonijske asocijacije, za koje pruža detaljne planove i tablice. Temelj njegove utopije je zajednica manja od 2000 ljudi koja posjeduje zemljište po imenu falanga. Za detaljnije objašnjenje kako bi falanga trebala izgledati, spominje ravnice i doline raznih gradova poput Antwerpena, Leipziga, Brüssela itd.⁵⁹ Članovi falange su, naravno, asocijacionisti koji imaju privatne i javne interese. Privatnim interesima je dozvoljeno bujati sve dok ne ometaju javne.

Velika novost se javlja ukidanjem individualnog kućanstva pružajući ženama slobodu. Jednom kada žena stekne mogućnost slobodnog izbora partnera, kaže Fourier, monogamno vlasništvo će se teško održati. Stoga žene u falangi pomažu radom u zajednici, budući da više

⁵⁵ Mumford Lewis, (bilj.16), str.106

⁵⁶ Mumford Lewis, (bilj.16), str.109

⁵⁷ Mumford Lewis, (bilj.16), str.110

⁵⁸ Fourier, Charles, *Civilizacija i novi socijetarni svijet*, Zagreb, Školska knjiga, 1980., str.159

⁵⁹ Mumford Lewis, (bilj.16), str.112

ne upravljaju individualnim domom.⁶⁰ Jedna od važnih funkcija falange je okupljanje industrijske vojske mladića i djevojaka koja „umjesto da u svome pohodu opustoši 30 provincija, ova će vojska mostovima premostiti 30 rijeka, pošumiti 30 golih planina, iskopati 30 kanala za navodnjavanje i isušiti 30 močvara“. ⁶¹ Zato jer nema ovakvu vojsku, Fourier smatra da civilizacija nije u stanju stvoriti išta veliko.

Autor zapravo želi polovično zadovoljiti ljudsku prirodu. Stvara društvo u kojem postoje ispušni ventili za raznolike impulse, koji trebaju spriječiti acocijalno ponašanje. Fourier je umro, a da nikoga nije uspio uvjeriti u osnivanje asocijacije.⁶²

3.5.2. James Buckingham

Jedna od zanemarenih utopija sredine 19. stoljeća pripada Jamesu Buckinghamu. U ovom razdoblju su uz individualizam cvjetala i razna udruženja. Izniknulo je stotinu društava za obavljanje neke funkcije u industrijskom sustavu ili za ostvarivanje nekog cilja. Industrijsko društvo Buckinghamova vremena se nalazilo u nerazvijenom, kaotičnom stanju.⁶³ Smatrao je da pametniji potez na novom komadu zemlje mora početi otpočetak uz planiranje razvoja zajednice kao cjeline. Sitni odjek Fournierove ideje se vidi u osnivanju uзор-ascocijacija s ograničenom odgovornošću, s ciljem podizanja novog grada po imenu Victoria. Pozivajući se na rastući utjecaj dioničkih udruženja, član ovog društva ili stanovnik grada može biti samo ona tko je dioničar u iznosu od barem 20 funti. Strogi zakoni dopuštaju slobodu ispovijedanja vjere, sprečavaju rad djece, zabranjuju alkohol, drogu, duhan. Medicinske usluge će biti besplatne, za obrazovanje se brine zajednica.⁶⁴ Pravdu dijele arbitri upućeni u pisani zakon, bez troška, odgode i dugotrajnih i zamornih pravnih postupaka. U skladu s tim, svi članovi moraju potpisati izjavu da prihvaćaju ovakvu arbitražu i da se istovremeno odriču ostalih pravnih postupaka protiv drugih članova.

Upravo je mnoštvo preciznih planova i specifikacija, s popratnim crtežima, ono što je zanimljivo u Buckinghamovoj utopiji. Ovo je najvjerojatnije jedan od prvih pokušaja pružanja osnove za rad inženjera ili arhitekta problemu iz područja društvenog inženjeringa. Također je mislio, nakon što se osnuje uspješan uзор-grad, ostatak Engleske će se vremenom kolonizirati viškom stanovništva, što bi pomoglo uklanjanju starih centara „crne“ industrije.⁶⁵ Iako je utopija bila ograničena, ipak se rodio upsjev. Ebenezer Howard je 1898. rekonstruirao ideju i

⁶⁰ Mumford Lewis, (bilj.16), str.113

⁶¹ Fourier, Charles, (bilj.46), str.213

⁶² Mumford Lewis, (bilj.16), str.115

⁶³ Mumford Lewis, (bilj.16), str.118

⁶⁴ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.120

⁶⁵ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.121

stavio u knjižicu pod nazivom Jučer. Kao posljedica planova koje je zagovarao nastao je rascvjetan grad Letchworth, malo kasnije i Wellwyn. Istovremeno je prokrčen put za brojne druge vrtno gradove i predgrađa.

Buckingham, dakle, ograničavanjem prijedloga dobija ono što je neposredno izvedivo. No veliki je gubitak činjenica što nema snagu imaginacije za kritiku načina, sredstava i ciljeva koje odobrava trenutna praksa. Neprirodan je skok od početka s Platonovim uzvišenim snom o organskoj zajednici na Buckinghamov izum prazne ljuštore.⁶⁶

3.5.3. Spensonija

U prvoj polovici 19. stoljeća mali dioničari, uglavnom samoobrazovani, su nastojali poboljšati životne uvjete svoje klase. Thomas Spence je imao malenu trgovinu iz koje je objavljivao kratke pamflete pod nazivom *Svinjsko meso*, 1795. je objavio *Opis Spensonije*, a par godina kasnije uslijedio je *Ustav Spensonije: države u vilinskoj zemlji smještenoj između Utopije i Oceane, kojeg je odande donio kapetan Swallow*.

Spensonija započinje parabolom o ocu koji je imao nekoliko sinova. Sagradio im je trgovački brod i odredio da se dobit zajednički dijeli. Nakon što se brod razbije o jedan otok, sinovi su odlučili, za izbjeći svađe, da otok bude zajednički. Izabrali su dužnosnike koji su bilježili parcele za svakog čovjeka ili obitelj. Korisnik parcele će primati određenu rentu za njeno javno korištenje. U skladu s odlukom da brodovi koje sagrađe budu vlasništvo posade, okruzi ili župe su onda u posjedstvu stanovnika. „Narodna skupština ili kongres kojeg čine zastupnici iz svih župa brine o državnim pitanjima, snosni državne troškove i financira stvari od javne koristi, jednom funtom iz svake župe bez ikakvog drugog poreza.“⁶⁷ Ovu utopiju odlikuje jednostavnost kakva se može vidjeti u engleskim selima u New Forestu ili Chiltern Hillsu, gdje još uvijek ima zajedničkog zemljišta. Tako bi trebala izgledati ruralna utopija kada bi se uspjela očuvati od uljeza. Spence je bio svjestan da nad njegovim uređenjem treba stražariti, pa ju stavlja pod zaštitu tajnog glasovanja i oružja.

U osnovi ideje stoji uvjerenje koje dijeli s Platonom i ostalim pravim utopistima, a to je da „1000 ljudi koji sjeckaju grane zla postižu manje nego jedan koji siječe korijenje.“⁶⁸ Spence je pisao u jeku rasprava o parlamentalnoj reformi, koja je oblikovala mnogobrojne aktivnosti 19. stoljeća, i koja ga je ponukala da napravi svoju ideju idealnog društva. Rekao je: „Svakodnevno se predlaže 1000 promašenih planova za ukidanje nedaća i popravljjanje

⁶⁶ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.122

⁶⁷ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.125

⁶⁸ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.124

ustava, a cipele su toliko loše napravljene u samom početku (...), nov bi par trebalo napraviti, čist, čvrst, lagan. (...) Tada bi nestalo vaših vječitih sporova o ovom ili onom načinu krpanja, te biste po neravnu i blatnu životnom putu hodali udobno i suhih nogu.“⁶⁹

3.5.4.Slobodna zemlja Theodora Hertzke

Utopija *Slobodna Zemlja* označava prijelaz između utopije u kojoj je samo zemlja vlasništvo zajednice prema onoj gdje zemlja, kapital i svi strojevi za proizvodnju pripadaju državi. Autor je austrijski ekonomist Theodor Hertzka. Želio je ostvariti društvo u kojem će vladati maksimum individualne slobode i inicijative, poglavito kad je riječ o industrijskim poduzećima. Ovo je zapravo dovelo do paradoksa, jer da bi se osigurala sloboda, nemoguće je prakticirati *laissez faire*⁷⁰, s obzirom da on dopušta gomilanje bogatstva i moći koji mogu ugroziti slobodu koju bi manje sretni pojedinci htjeli uživati. Slobodna zemlja se predstavlja kao zadružna zajednica u kojoj je država zainteresirana za proizvodnju i raspodjelu dobara.⁷¹ Vlada 5 osnovnih zakona od kojih je najvažniji prvi koji glasi: Svaki stanovnik ima jednako pravo na zajedničku zemlju i na proizvodna sredstva koja osigurava država. Ostali se odnose na uzdržavanje žena, djece, staraca i radno nesposobnih, tako da svi imaju pravo na uzdržavanje. Pravo glasa imaju svih stariji od 25 godina, dok se zadnji zakoni odnose na uspostavu nezavisne zakonodavne i izvršne grane vlasti.⁷²

Svaki stanovnik ima pravo raditi bilo koji posao, po svojoj želji. Sve što treba je ponuditi se za njega, s obzirom da upravitelji samo odlučuju o poslovima koje će stanovnici raditi, a ne i o tome gdje zapravo pripadaju. Informacije o poslovnim transakcijama moraju biti dostupne javnosti. Hertzka smatra da je u industrijskom društvu pristup strojevima važan kao i pristup zemlji, jer se na neki način sve suvremene djelatnosti koriste strojevima. U *Slobodnoj Zemlji* priznaje se društvena upotreba kapitala za unapređenje proizvodnje, a ne za osiguranje fiksnog dohotka rentijera.⁷³

Dakle, za prikupljanje i raspodjelu kapitala zadužena je zajednica. Ukupni kapital je dostupan za daljnju proizvodnju i temelji se na produktivnosti zajednice, bez nepotrebnih rasipanja i

⁶⁹ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.126

⁷⁰ Hrvatska enciklopedija, *laissez faire*, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=35154>; Francuski izraz kojim se izražava liberalni zahtjev da se iz gospodarskog života ukloni svako miješanje države i prepusti samostalnim ekonomskim subjektima da nesmetano posluju prema svojim željama i interesima, uređujući ugovorno svoje međusobne odnose u skladu s autonomnom logikom ekonomskog života u uvjetima neograničene slobode proizvođača i potrošača, slobodne poduzetničke inicijative i zaštite privatnoga vlasništva.

⁷¹ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.128

⁷² Mumford, Lewis, (bilj.16), str.130

⁷³ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.131

gubitaka koji je današnje društvo prepuno.⁷⁴ Glavno dobro kojeg pruža *Slobodna Zemlja* je sloboda u poslovnim poduhvatima. Svaka obitelj živi u vlastitoj kući, okružena vrtom. Stanovnici u pravilu ne priznaju bilo kakvu vrstu vlasništva nad zemljom. Drže da mora biti svima na raspolaganju.⁷⁵

Ova utopija je zapravo vrlo tehnički napredna, jer se služi mnogim mehaničkim napravama koje su 1889. godine bile samo slutnje. Kad ju se pažljivo promotri, čini se da ljudi žive na isti način kao u nekom „modernom“ europskom ili američkom gradu.⁷⁶ No ovdje nema siromašnih, svi pripadaju srednjoj klasi i uživaju blagodati višeg činovnika, inženjera ili službenika. Utopije 19. stoljeća ne kritiziraju vrijednosti svog vremena, nego ih zahtijevaju u što većoj količini. Hertzka, kao i Buckingham, želi proširiti vrijednosti srednje klase na cijelo društvo – „udobnost, sigurnost, obilje sapuna i higijene.“⁷⁷

3.5.5. Cabetov Put u Ikariju

Utopija Étiennea Cabeta po nazivom *Put u Ikariju* (1845) je bila predodžbenje njegovog sna o novom Napoleonu III. zvanom Ikar i novoj Francuskoj tj. Ikariji. Cabet je idealizirao napoleonsku tradiciju koju je u Ikariji usavršio. Njegova utopija je ostala bez ploda sve dok joj Edward Bellamy u *Pogledu unatrag* nije dao svjež pogled.⁷⁸

Ikarija je zemlja podijeljena na 100 pokrajina gotovo jednake veličine i broja stanovnika. Pokrajine su opet podijeljene na 10 jednakih općina. Projanski glavni grad je središte pokrajine, a svaki općinski grad središte općine. Usred Ikarije je grad Ikara, rekonstruirani Pariz na rekonstruiranoj Seni. Otprilike kružnog oblika, rijekom je podijeljen na 2 jednaka dijela čije su obale poravnane i zatvorene s 2 ravna zida.⁷⁹ Grad je podijeljen u četvrti, oko 60 općina približno jednake veličine. U svakoj četvrti su škola, bolnica, hram, trgovine, javna mjesta i spomenici. Ikarijanska sela su gotovo jednako metropolitanska kao i glavni grad. Ukratko, Ikarija je visoko sofisticirani oblik života. Sve je uređeno, o svemu se brine, nema ničeg uznemirujućeg. Čini se da je to mogla postići samo vrlo snažna i uporna organizacija.⁸⁰ Ikar je diktator koji je utemeljio ikarijsku vlast. Od njega su nastala brojna ministarstva, uredi i komiteti. Jedina zanimanja otvorena stanovnicima su ona koje priznaje država. Broj radnika uređuje komitet za industriju koji planira količinu robe koju treba proizvesti u narednoj

⁷⁴ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.134

⁷⁵ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.135

⁷⁶ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.136

⁷⁷ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.137

⁷⁸ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.140

⁷⁹ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.141

⁸⁰ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.142

godini. Ikaranin počinje raditi s 18, a njegova sestra s 17 godina.⁸¹ Opisujući do najmanjih detalja institucije u državi, rađa se slika Nacionalne Države, dobro opremljene za rat, koja takvom ostaje i usred mirnog života. Ono što nije od nacionalne važnosti, zapravo je od nikakve važnosti, oni koji odlučuju o tome su državni dužnosnici.⁸² Što se tiče političke aktivnosti, iz svake od općina biraju se na 2 godine po 2 zastupnika, oni su narodni predstavnici. Osnova sustava je općinska skupština, iz koje se biraju pokrajinski zastupnici. Nema javnog mišljenja, u stilu novina ili kakve organizirane kritike. Jedino što imalo nalikuje javnom mišljenju je kolektivno mišljenje skupština. Novine izdaje vlada i postoje samo da bi izražavale novosti, bez uplitanja ičijeg osobnog stajališta. Zapravo je sustav zastupništva sjena diktatorske moći koju je prvo imao Ikar.⁸³

Ova utopija je mnogo sličnija novijoj povijesti nego Moreovom idealu. Ono što valja u Ikariji je organizacija vojske, dok je jako loša u vođenju ratova. „Kada bi dobar život mogla provoditi skupina zabadala, kao što ih je Platon nazvao, Ikarija bi bila uzor-zajednica.“⁸⁴

3.5.6. Pogled unatrag Edwarda Bellamya

U djelima Edwarda Bellamya, kako u *Pogledu Unatrag*, tako i u *Jednakosti*, prepoznajemo svijet današnjice. Ako nije predstavljao neku bolju budućnost, onda je sigurno ocrtao mnoge luke budućnosti koje su za vrijeme 20. stoljeća postale stvarnost. Slijedeći Platona, za Bellamya su u njegovoj utopiji organizacija rada i raspodjela bogatstva ključne za sve ostale institucije.⁸⁵

Područje proizvodnje i distribucije podijeljeno je u 10 velikih dojela, od kojih svaki predstavlja skupinu udruženih privrednih grana. Svaku granu predstavlja po 1 ured koji vodi evidenciju o postrojenjima i sredstvima. „Nakon što se odrede potrebni kontigenti za razne privredne grane, sva radnja snaga koja je preostala za druge svrhe koristi se u stvaranju stalnoga kapitala, poput zgrada, mašinerije, inženjerskih djela itd.“ Novi artikal se može proizvesti čim se, na osnovi peticije potrošača, pokaže potreba za njim.⁸⁶ Vrhovni zapovjednik industrijske vojske je predsjednik Sjedinjenih Država, koji se izabire putem sustava glasovanja. Predsjednika biraju muški pripadnici nacije koji nisu povezani s industrijskom vojskom, s obzirom da Bellamy smatra da bi bilo što drugo štetilo disciplini. Osnivanje radničkog savjeta bi najvjerojatnije značilo pobunu. Kritika vodsta u tom slučaju je

⁸¹ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.143

⁸² Mumford, Lewis, (bilj.16), str.145

⁸³ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.146

⁸⁴ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.147

⁸⁵ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.148

⁸⁶ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.152

izdaja, divljenje običaja neke druge zemlje je nelojalnost, a zagovaranje promjene – ustanak.⁸⁷ Mito, korupcija, prljavi skandali koje danas poznajemo bi izčezli u ovoj utopiji. No, bez mana starog poretka, nestaju i njihove vrline. Ono što bi ostalo bi bile razne mane ratnog stanja.

Ustroj ove utopije je, dakle, ustroj za rat. Jedino pravilo koje ne bi tolerirali bi bilo „živi i pusti druge da žive“. Ako se bolje promisli o miru kakvog pruža ova industrijska pripravnost, teško može izgledati kao vrijedan življenja.⁸⁸ Osim očitih ušteda prostora i vremena, nije teško primjetiti da vlada gotovo potpuna odsutnost osobnih kontakata i odnosa. Više no ikad radnik postaje samo kotačić u stroju, kao što je duboko zatomljena i njegova žudnja za socijaliziranjem. Na neki način prirodno se dolazi do zaključka da u ovakom dobu moraju biti dostupni stimulasni i raznovrsni oblici društvenosti.⁸⁹

Bellamy ne otkriva što bi bile te kompenzacije, ali uzmio je snažan motor represije, i čitatelju ne taji taj ispušni ventil. Da ga nema, njegova bi vojska, pod rigoroznom disciplinom 24 godine, sigurno naštetila poslu.⁹⁰

Bellamy je zapravo želio da su svi jednako obrazovani, pristojno nahranjeni i smješteni. Htio je bogati javni i jednostavni privatni život, u kojem se muškarci i žene vole bez da ih spustavaju obaveze društvene sredine. Zalagao se za nestanak suzdržanosti u odnosu spolova, za otvorenost koja dopušta ženama slobodu u odijevanju, te izjavljivanju i primanju ljubavi. Ipak vlada veliki jaz između plemenitosti Bellamyjevih pobuda i zgrade tj. ispušnog ventila koju je podigao da ih zaštiti. Moguće je da se krivac krije u pretjeranom naglašavanju uloge koju bi mehanička organizacija na veliko igrala u takvoj rekonstrukciji. Ako je Bellamy ponekad i preuveličavao loše strane modernog društva, također je i precjenjivao dobro koje ono sadrži.⁹¹

3.5.7. Hudson i Kristalno doba

W. H. Hudson bio je jedan od onih utopista 19. stoljeća koji se vratio tradicionalnim rješenjima.

U *Kristalnom Dobu* temeljena društvena jedinica je domaćinstvo, u kojem otac donosi zakone i običaje. Ukućani zajedno rade, jedu, igraju se i slušaju glazbu mehaničkog instrumenta zvanog glazbena kugla.⁹² Tajna utopije kristalnog doba je tajna košnice – matica. Kristalci su dokinuli teškoće bračnog života tako što su u svakoj kući zadužili jednu ženu da bude majka

⁸⁷ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.153

⁸⁸ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.154

⁸⁹ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.155

⁹⁰ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.156

⁹¹ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.158

⁹² Mumford, Lewis, (bilj.16), str.161

obitelji, a glavna joj je dužnost nastavljanje obitelji. Za sve osim za majku obitelji spol je samo fizička pojava. Protiv strasti i muka koje nosi sa sobom, majka obitelji ima lijek. S obzirom da društveni život domaćinstva ne smije trpjeti zbog emocionalnih izljeva, majka „oboljeniku“ daje malu bočicu tekućine, koja ispijanjem izaziva – smrt.⁹³

Čini se kao da ova vrst utopije podrazumijeva promjenu ljudske prirode. Na ovu primjedbu bi se moglo odgovoriti da nema očitog znanstvenog razloga zašto neke elemente u ljudskoj prirodi ne bi smjeli stavili u prvi plan, dok bi se istaknutost drugih smanjivala do potpunog nestajanja. Zajednice koje su selektivnim razmnožavanjem poticale borbenost i agresivnost počinile su samoubojstvo i time otvorile put onima koji su odabrali druge osobine za preživljavanje. „Moguće je da je u prošlosti čovjek učinio dosta toga da bi samog sebe pripitomio i prilagodio skladnom životu u zajednici, a utopija koja počiva na ideji da bi u našem razmnožavanju trebao postojati neki smjer nije sasvim izvan pameti.“⁹⁴

3.5.8. Wells i Moderna Utopija

U *Modernoj Utopiji*, H. G. Wells zamišlja svog modernog čovjeka kako razmišlja o nekom boljem društvu, stupajući u svoju utopiju hipotetski, činom imaginacije. Uskoro se nađe u aplskom klancu, u društvu sentimentalong botaničara koji pati zbog ljubavne veze i plače zbog psa.⁹⁵ Ova utopija je planet identičan našem. Povijest joj je većim dijelom paralelna s našom, osim što se nedavno zbio preokret na bolje. Dok su tehnički izumi i znanost na istoj razini, društveni poredak je uvelike drugačiji od nas. Riječ je o svjetskoj zajednici, jedinstvenoj civilizaciji s mrežom željeznica i postaja. Važnu ulogu imaju strojevi, jer je ovo prije svega moderna utopija. Ni u kojem načinu nema vraćanja prošlosti. Sve što strojevi mogu ponuditi prilagođeno je čovjeku.⁹⁶

Kao najupečatljivija značajka sigurno je registriranje svakog pojedinca, s imenom, brojem, otiskom prsta, životnim promjenama. Iz ovog se isčitava Wellsova sklonost urednosti, stavljanju ceduljica i etiketiranju. Stanovnici su podijeljeni na 4 staleža: kinetički, poetički, priprosti i tupi. Kinetici su organizacijski elementi, poetici kreativni intelektualci, dok su priprosti i tupi šljam društva. Aktivni elementi zadnjih slojeva, kriminalci, pijanci i sl., odvoze se na razne otoke u Atlantiku gdje imaju vlastitu zajednicu.⁹⁷ Stalež samuraja nastaje zbog potrebe obrazovanja, discipline i uzdržavanja. Povjerava se njim jer su dovoljno nesebični i

⁹³ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.162

⁹⁴ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.163

⁹⁵ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.171

⁹⁶ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.172

⁹⁷ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.173

razboriti za upravljanje sustavom. Samuraji su visoko inteligentni, vode jednostavan život, podvrgavaju se moralnoj disciplini.⁹⁸

„Pogled na ovu utopiju pun je boja, svjetla i pokreta.“⁹⁹ Nestaje patriotizam *Pogleda unutra*, dogmatizma u pogledu vjere nema kao u Christianopolisu, i nema sluga, što je sušta suprotnost Moreovoj Utopiji. „Više ili manje, sve druge utopije pretpostavljaju da se zbila kakva promjena s populacijom: da je brojčano smanjena, da su slijepi, kljasti i gluhi izliječeni, da je prosječni čulni čovjek preobraćen i spreman mahati krilima i pjevati aleluja! U Modernoj Utopiji imamo minimum ovih pretpostavki.“¹⁰⁰ Predstavljajući ton svakidašnjice iz kojeg svi ponekad želimo pobjeći, ona je prije svega prikaz i kritika pitanja koje su ostale utopije postavile.

3.5.9. Pojam anarhije

Moglo bi izgledati kao da anarhija nema mjestu među našim pregledom „savršenih“, utopijskih društava, no u stvari anarhisti imaju mnogo pozitivnih ideja o životu i društvu bez države. Za razliku od marksista, liberala i konzervativaca, ne nude nacrt ideala.

Anarhija dolazi od 2 starogrčke riječi: an i arhe, a znači nedostatak autoriteta ili vlasti. Stoljećima se stvarala predrasuda da se ne može živjeti bez autoriteta, stoga se anarhija shvaćala kao nered, rasulo, kaos.¹⁰¹ Anarhisti stoljećima odbijaju prihvatiti te etikete ističući da su upravo vlade najveći krivci za nered. Pierre-Joseph Proudhon je prva osoba koja je upotrijebila riječ anarhija. Uporno se trudio razlučiti termine ne-vlast i ne-red. U njegovim djelima, i djelima njegovih nastavljača vidljiv je koncept društva koje zahtijeva moralnu odgovornost i visoku razinu svijesti o međusobnom pomaganju.¹⁰² Dobronamjerni kritičari anarhije često ističu da je ovo primamljiva i pravedna ideja, ali je zbog raznoraznih okolnosti i odnosa u svijetu neostvariva. Pokušaji anarhista da organiziraju život na slobodnijim temeljima uglavnom nisu bili dugotrajni. Ovakve komune, zbog velikog siromaštva, su imale problema sa zadovoljavanjem najosnovnijih potreba, dok bi ih vlast nasilno gasila ili gurala prema još većoj bijedi. Jedna od prvih je bila Cecilia 1891. u Brazilu, koja je trajala samo 3 godine. Možda se može reći da je anarhizam utopija, s željom kao ključnim elementom. Iako

⁹⁸ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.174

⁹⁹ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.175

¹⁰⁰ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.176

¹⁰¹ Šimleša, Dražen, *Snaga utopije: anarhističke ideje i akcije u drugoj polovici dvadesetog stoljeća*, Zagreb, Što čitaš?, 2005., str.14

¹⁰² Šimleša, Dražen, (bilj.100), str.15

još ne postoji neko veće područje na kojem je uspješno i pravilno zaživjela anarhistička ideja, razne komune i grupe dokazuju da ju je moguće realizirati.¹⁰³

Opisujući anarhiju, Amedeo Bartolo kaže: „Anarhistička utopija ne završava u zatvorenom sistemu kao utopije vlasti, već je permanentna utopija, možda jedina utopija koja ne može postati ideologijskom u mannheimovskom smislu, ne može opravdavati postojeće. (...) Anarhistička utopija premješta društvo u prostor beskonačnih mogućnosti istraživanja, (...) jer nitko nikada neće moći tvrditi da su iscrpljeni beskonačni oblici slobode.“¹⁰⁴

Prva osoba koja se javno izjašnjavala anarhistom bio je Pierre-Joseph Proudhon. Razvio je svestran i cjelovit društveni i politički sistem. Vjerovao je da će pomoću svog ekonomskog programa mutualizma, na principu razmjene ekvivalentnih usluga, promijeniti društvo. Time bi cijene pale na minimum i nestao bi kapitalistički način proizvodnje. Predlagao je ukinuće vlasništva, zauzimao se za organiziranje komuna kao samoupravnih radničkih udruženja. Htio je vidjeti svijet kao „konfederaciju konfederacija“. Ovaj optimizam ga je čak odveo do stvaranja Narodne banke, ustanova koja bi izdavala besplatne i uzajamne kredite, a plaćalo bi se radnim bonovima. Ipak mu je koncept neslavno završio.¹⁰⁵

„Biti pod vlašću znači biti promatran, nadziran, uhođen, orkestriran, zakonski gonjen, prebrojavan, prilagođen, popisano, zavedeno, pod prodikom, kontrolirano, provjeravano, procjenjivano, ocjenjivano, cenzurirano i vođeno od strane onih koja nemaju niti pravo, niti mudrosti, niti vrlina za takvo što. Biti pod vlašću znači u svakom izvršenom poslu biti zabilježen, registriran, prebrojan, oporezovan, žigosan, izmjeren, numeriran, procjenjen, odobren, ozakonjen, upozoren, spriječen, zabranjen, preinačen, promjenjen, kažnjen. To znači, pod izlikom općeg dobra, i u ime javnog interesa, biti stavljen pod namet, stegu, perušanje, iskorištavanje, monopol, iznudu, cijedenje, obmanu, pljačku; a na najmanji otpor, prvu riječ žalbe, bit ćete svladani, globljeni, osramoćeni, maltretirani, progonjeni, zlostavljani, premlaćeni, razoružani, svezani, svladani, pritvoreni, optuženi, osuđeni, upucani, deportirani, žrtvovani, prodani, izdani; a kao kruna svega, bit ćete izvrgnuti ruglu, ismijavanju, ponižavanju i obeščašćenju. To je vlada; to je njezina pravda; i to je njezina moralnost.“¹⁰⁶

Petar Kropotkin je kao temelj opstanka vrsta na planeti smislio „uzajamnu pomoć“, koju smješta u centar svake etike. U knjizi pod istim naslovom sakupio je iskustva sa svojih znanstvenih putovanja po Sibiru i Manduriji. Htio je dokazati društvenost kao najveću

¹⁰³ Šimleša, Dražen, (bilj.100), str.25

¹⁰⁴ Šimleša, Dražen, (bilj.100), str.26

¹⁰⁵ Šimleša, Dražen, (bilj.100), str.30

¹⁰⁶ Proudhon, Pierre, *General Idea of the Revolution in the Nineteenth Century*, prev.a., London, 1923, str. 293–294.

prednost u borbi za preživljavanje. U svom ekonomskom sistemu razvija komunizam, sistem kojem je polazišna točka „od svakoga prema sposobnostima, svakome prema potrebama“. Za razliku od mutualizma traži se ukinuće plaće za rad pošto su sredstva i proizvodi zajednički. No, bio je svjestan da je za ovaj oblik potrebna velika moralna odgovornost i osjećaj solidarnosti, što sam revolucionarni nalet možda neće donijeti.¹⁰⁷ Kad je revolucija 1917. u Rusiji srušila carizam, Kropotkin se oduševljen vratio u matičnu zemlju. No ubrzo je došao u sukob s lenjinističkom vlasti i povukao se na selo. Umro je razočaran, a njegov sprovod se smatra zadnjom slobodnom manifestacijom u Rusiji.

Razlog što se Errica Malatestu odvađa od ostalih je to što predstavlja postpozitivističku i postmaterijalističku koncepciju anarho-kunizma. Zbog ovog odbija Kropotkinovu tezu da se anarhizam može utemeljiti na znanosti. Naglašava slobodnu volju kao etičku i društvenu potrebu. Temelji etike i anarhizma se trebaju tražiti iznad zakona prirode, a ne u njima.¹⁰⁸ Dakle, zastupao je kolektivistički tip s dobro postavljenom organizacijom. S jedne strane je uporno pokušavao braniti anarhističko organiziranje i ulazak u sindikate, dok se s druge strane suprostavljao onima koji su smanjivali sadržaje i ciljeve prvog na sadržaje i ciljeve drugog. Što se tiče nasilja, osuđivao ga je kao proizvod države i njenih plaćenika, no opravdavao ga je u nuždi obrane od tuđeg nasilja. Nije se ustručavao naglasiti da će revolucija morati biti nasilna, jer bi bilo glupo očekivati od vladajućih da prepoznaju nepravdu koju čine. „Uvijek je zadržao srednji put između pohvale terorizmu i pacifizmu, ističući za prvog da je spreman uništiti pola svijeta za pobjedu ideje, a za drugog da je spremniji ostaviti cijeli svijet u patnji, nego se pobuniti.“¹⁰⁹

Anarhistički principi imaju potencijal za ukidanje prevlasti predstavničkih demokracija, te da nije riječ samo o simbolnoj razini mahanja zastavama i izvikivanjem slogana. „Anarhizam je ideja koja odbija umrijeti (...), a dok su anarhističke ideje o slobodi žive, povijest nije došla do svog kraja, kako bi to htjeli prikazati neoliberalni teoretičari raznih boja. I nema patetike kad pročitate – borba se nastavlja!“¹¹⁰

¹⁰⁷ Šimleša, Dražen, (bilj.100), str.32

¹⁰⁸ Šimleša, Dražen, (bilj.100), str.33

¹⁰⁹ Šimleša, Dražen, (bilj.100), str.34

¹¹⁰ Šimleša, Dražen, (bilj.100), str.185

4. Kuda ide utopija modernog doba

4.1. Robert Nozick i okvirni sustav

Ono što u našem zbiljskom svijetu odgovara modelu mogućih svjetova je širok i raznovrstan raspon zajednica u koje ljudi mogu ući ili izaći kako ih volja. Pojednostiti ovakvog aranžmana se mogu nazvati okvirnim sustavom. Razlike između tog modela i projekcije modela na stvarni svijet stvaraju probleme s funkcioniranjem modela, ponajviše zbog nepoklapanja.¹¹¹

Dakle, u stvarnom svijetu zajednice zadiru jedna u drugu, postoje troškovi informiranja za doznavanje koje zajednice postoje i kakve su. Usto bi neke zajednice mogle pokušati držati svoje članove u neznanju o drugim zajednicama, želeći ih spriječiti da slobodno napuste svoju zajednicu i pridruže se drugoj. S obzirom na velike razlike stvarnog i mogućeg svijeta, javlja se pitanje kolika je važnost modela i fantazije same. Kroz zadovoljenje nekih uvjeta možda bi se moglo doći do ostvarenja nekog mogućeg svijeta. Ne svih, naravno, ali bi se moglo zadovoljiti mnogo.¹¹² Ipak za mnoge ljude nijedna zajednica neće nikad predstavljati točno ispunjenje njihovih želja. Problem nepoklapanja zajednice s nečijim vrijednostima nastaje jedino zato što ljudi ne znaju kako točno složiti vrijednosti s važnošću.¹¹³

Razlike ljudi prožimaju svaki aspekt života, bilo da se radi o temperamentu, interesima, intelektualnim sposobnostima, duhovnim potrebama i vrstom života koju žele voditi. Stoga zapravo nema razloga pomisliti da postoji jedna jedina zajednica koja će poslužiti kao ideal svim ljudima.¹¹⁴ Utopisti su uvjereni u vrline svoje vizije i njezine ispravnosti. Razlikuju se po institucijama i vrstama života koje daju na uvid. No čini se da nijedan utopist nije uspio riješiti problem kako za sve ljude osigurati isti život, istu količinu slobodnog vremena za iste aktivnosti.

Možda ono što proizlazi iz ovog je zaključak da u utopiji ne može postojati jedna vrsta zajednice. Ona se sastoji od drugih utopija, različitih i raznovrsnih zajednica. Utopija je okvirni pojam za utopije, mjesta gdje se ljudi mogu slobodno kretati i udruživati u potrazi da ostvare vlastitu viziju dobrog života. No nitko ne može drugima nametnuti vlastitu utopističku viziju.¹¹⁵

¹¹¹ Nozick, Robert, *Anarhija, država i utopija*, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk, 2003., str.397

¹¹² Nozick, Robert, (bilj.110), str.398

¹¹³ Nozick, Robert, (bilj.110), str.400

¹¹⁴ Nozick, Robert, (bilj.110), str.401

¹¹⁵ Nozick, Robert, (bilj.110), str.403

Nozick dalje kaže da se mogu razlikovati 3 utopistička stajališta: imperijalistički, koji odobrava da se ljudo silom natjera u neki obrazac, misionarski koji se nada uvjeriti sve da žive u istom obrascu, i egzistencijalni, koji želi da će obrazac opstati tako da oni koji to žele mogu živjeti u skladu s njim.¹¹⁶ U sklopu okvirnog sustava utopije egzistencijalni utopisti mogu ga podržati. Pristaše raznovrsnih ideja mogu surađivati u ostvarenju okvirnog sustava. Misionarski utopisti pridružiti će im se u podršci sustavu, ono što ih neće zadiviti je simultano ostvarenje raznih mogućnosti. Imperijalistički će se opirati sve dok se neki drugi ne slože s njima. S obzirom da se unutar utopije može uspostaviti bilo kakva zajednica, sustav je spojiv sa svim navedenim idejama, ali ne jamči nijednu. Po pitanju slobode, iako postoji velika sloboda odabira zajednica, mnoge mogu imati razna ograničenja. „Na primjer, paternalističko zadiranje ljudima u život, ograničenje spektra knjiga koje smiju cirkulirati unutar neke zajednice, ograničenja vrsta seksualnog ponašnja i slično.“¹¹⁷

No ovo može biti jedan način da se istakne kako se u slobodnom društvu može ugovorno pristati na razna ograničenja. „Premda je naš okvir libertarijanski i laissez-faire, pojedince zajednice u njegovu sklopu ne moraju biti takve, a može biti da nijedna zajednica u njegovu sklopu neće odlučiti biti takva. (...) U ovakvom laissez-faire¹¹⁸ sistemu mogli bi se ispostaviti da nema stvarno funkcionirajućih “kapitalističkih” institucija, premda su one dopuštene; ili da ih u nekim zajednicama ima a drugima ne, ili da neke zajednice imaju neke od njih, i slično.“¹¹⁹

Kao i sve druge filozofske ideje, utopija je također na meti raznovrsnih kritika. Mnoge od njih se odnose na činjenicu da utopisti nedovoljno govore o načinima postizanja njihove vizije ili da pak previše govore o načinima na koje se neće postići njihovi ciljevi. Kritičari su se osobito okomili na vjerovanje kako se nove utopijske okolnosti mogu ostvariti dobrovoljnim radnjama unutar postojećeg društva. Tvrde da utopisti žele navesti ljude da se drukčije ponašaju uvjeravajući ih u poželjnost i pravednost idealnog obrasca kao i u nepravednost i nepravičnost njihovih posebnih povlastica.¹²⁰ Drugi prigovaraju da se utopisti oslanjaju na dobrovoljne postupke ljudi. Misleći da se ljudi neće sami „prijaviti“ u eksperiment kojim bi uspostavili pravdu, krepost i dobar život, mora ih se prisiliti da postupaju u skladu s dobrim

¹¹⁶ Nozick, Robert, (bilj.110), str.413

¹¹⁷ Nozick, Robert, (bilj.110), str.414

¹¹⁸ Vidi bilj.69

¹¹⁹ Nozick, Robert, (bilj.110), str.415

¹²⁰ Nozick, Robert, (bilj.110), str.421

obrascem.¹²¹ Neke su upućene na određene ciljeve pisaca utopije, kao i na društva koja predstavljaju. Kao prvo, utopisti za cilj imaju savršeno društvo, koje opisuju kao statično i kruto, bez većih očekivanja promjene ili napretka, kao i bez prilika da pripadnici sami biraju nove obrasce. „Jer, ako je neka promjena promjena na bolje, znači da prethodno stanje društva, budući da je nadmašeno, nije bilo savršeno; a ako je neka promjena promjena na gore, znači da prethodno stanje društva, budući da je dopustilo pogoršanje, također nije bilo savršeno. A zašto provoditi neku neutralnu promjenu?“¹²²

Kao drugo, pretpostavljaju da će njihovo savršeno društvo funkcionirati bez problema. Ispada kao da se namjerno oglašuju da neke očite probleme s kojima se susreće bilo tko s malo životnog iskustva. Također se čini da daju priglupo-optimistička predviđanja o izbjegavanju spomenutih problema. „Oni žele unaprijed odrediti sve važne društvene detalje, ostavljajući pritom neodređene jedino nevažne pojedinosti, do kojih njima nije stalo ili koje nisu vezane ni uz kakva zanimljiva pitanja ili načela.“¹²³

Pokušavajući dati zaključak o funkcioniranju utopije, Nozick kaže da ona nije samo društvo u kojem se spomenuti okvirni sustav ostvaruje. Smatra da se isplati opširno govoriti samo o onome što se spontano razvija iz individualnih izbora kroz dugo vremensko razdoblje. „Samo bi se luda – ili prorok – usudili predvidjeti raspon, ograničenja i karakter zajednica poslije, na primjer, 150 godina funkcioniranja tog okvirnog sustava.“¹²⁴ Na kraju kaže da, kao što postoji okvirni sustav utopije, tako postoje i određene zajednice unutar tog okvira. Po njemu, gotovo sva literatura o utopijama govori o karakteru zajednica unutar. Svrha okvirnog sustava je omogućiti nama, kao pripadnicima živućih zajednica, izgraditi i ostvariti vizije idealnog ili dobrog društva. Bez vizija okvirni sustav ostaje bez života, jer nam upravo on omogućuje da dobijemo najbolji od svih mogućih svjetova.¹²⁵

Nozick, dakle, državu vidi kao raznovrsne zajednice ljudi udruženih u različite asocijacije. Ljudi bi u takvoj zajednici oblikovali državu kako sami žele, čak bi i pod nekim uvjetima mogli eksperimentirati s utopijom. Dakle, društvo čine pojedinci sličnih svjetonazora, ali s obzirom da je svaki čovjek individua za sebe, njihovi ciljevi trebaju biti podložni konstantnim promjenama. Ljudi u takvoj zajednici imaju međusobni odnos koji Nozick naziva licem u lice i koji ga u stvari bitno razlikuje od odnosa u klasičnoj državi.¹²⁶ Da bi utopijska država uopće

¹²¹ Nozick, Robert, (bilj.110), str.422

¹²² Nozick, Robert, (bilj.110), str.424

¹²³ Nozick, Robert, (bilj.110), str.425

¹²⁴ Nozick, Robert, (bilj.110), str.428

¹²⁵ Nozick, Robert, (bilj.110), str.429

¹²⁶ Frelih, Jasenka, *Nozickovo rješenje za postizanje opće pravednosti*, u: *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, Vol.69 No.4 Prosinac 2014., str. 468.

mogla opstati, od velike je važnosti motivirati ljude na dobrovoljan rad. Iako je ovo u načelu težak zahtjev, ljudi koji su takvu zajednicu odabrali, vrlo će brzo i sami shvatiti da svojim postupcima zajedno trebaju kreirati društvo. Utopijska država nudi samo okvir po kojem treba ustrojiti takvu jednu zajednicu, ali Nozick niti može niti hoće ulaziti u detalje kako će ona stvarno funkcionirati, s obzirom da te probleme ne može unaprijed zamisliti. Ipak, drži da utopijska država, unatoč svim nesavršenostima, zaista može biti izvjestan ideal kojem bi trebalo težiti.¹²⁷

4.2.Lewis Mumford i eutopija

Dok su klasične utopije do sad predstavljene bliže stvarnosti jer su uzimale u obzir cijelu zajednicu, njihovi planovi su pak nekako lebdjeli u zraku, s obzirom da nisu nicali iz stvarne okoline.¹²⁸ Nedostatak se krije čak i u samom imenu Utopija, „jer je Thomas More bio nepopravljivi šaljivdžija te je Utopija šaljivo ime ili za Outopiju, odnosno Nigdjezemsku ili Eutopiju – sretno mjesto“.¹²⁹ Ako želimo te stare modele primjeniti na današnji svijet, nužno se moraju razmotriti uloge znanosti i umjetnosti, da bismo što bolje vidjeli kako mogu poboljšati čovjekov položaj.¹³⁰

Čini se da danas nedostaje red u području znanja, kao da gubi konkretne veze sa zajednicom koja ga stvara. Mumford smatra da je nezavisnost znanosti od ljudskih vrijednosti veliko praznovjerje, ide za time da u svom radu što je više moguće umanjiti ljudski faktor.¹³¹ Problem koji se javlja, kada postoji zajednica koja njeguje kemiju u tolikoj mjeri da može srazmjeriti čitav grad s nekoliko eksplozija otrovnog plina, je prilično velik. „Ako znanost koju posjeduje nije pomogla u pronalaženju eutopije, barem je osigurala temelje za kakotopiju, odnosno za loše mjesto: ukratko, za pakao. (...) Kada znanost ne upravlja osjećaj za vrijednost, ona djeluje u smjeru potpune dehumanizacije društvenog poretka.“¹³²

Dok je vladao humanistički ideal, umjetnost i znanost su se smatrale istodobnim fazama intelektualnog rada. Veliki doprinos renesanse bio je ispunjenje entuzijazmom, povratak čovjeka na pozornicu. Ovaj ideal je imao snažan utjecaj i sve do Descartesova vremena doprinosio je bogatstvu intelektualnog života.¹³³ No čini se da nema neke logičke osnove za razdvajanje znanosti i umjetnosti, intelektualnog i emocionalnog života. Podjela je

¹²⁷ Frelj, Jasenka, (bilj.124), str.469

¹²⁸ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.247

¹²⁹ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.248

¹³⁰ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.249

¹³¹ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.256

¹³² Mumford, Lewis, (bilj.16), str.257

¹³³ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.263

jednostavno praktične naravi, s obzirom da su obje samo različiti načini „na koje ljudska bića kaos oko sebe pretvaraju u red“. ¹³⁴

Glavna korist od predstavljenih klasičnih utopija je to što mogu ukazati na činjenicu da, iste metode koje koriste utopijski mislioci mogu koristiti za razvijanje bolje zajednice u stvarnosti. Ako bismo osmislili idealne zajednice, i u skladu s njima promijenili ponašanje, tada se možemo nazvati slobodnima za promjenu trenutnih institucija i načina života. Utopijske filozofije bile su veliko poboljšanje u usporedbi s religijskim i etičkim sustavima. „Zapravo, upravo su se u slikama idealnih zajednica kakva je Platonova susreli *idealno* i *zbiljsko*.“ ¹³⁵ Sve u svemu, u klasičnim utopijama postoji snažan impuls prema stvaranju dobre okoline za dobar život. Slijedeći utopijsku tradiciju, možemo se osloboditi lažnih utopija i vratiti se sigurno u današnjicu. ¹³⁶

Cilj pravog eutopista je kultura njegove okoline, nikako tuđa kultura. Budući da je prvi korak prema eutopiji mijenjanje „krivih“ ideja, temelje za eutopiju je moguće položiti, gdje god se nalazili. ¹³⁷ Stoga se ne trebamo ustručavati graditi, misliti grandiozne planove. Ako naše eutopije izniknu iz stvarnosti okoline, bit će lako stvoriti temelje. „No bez zajedničkog plana, bez velikog plana, naše ciglice za rekonstrukciju mogle bi ostati u ciglani; jer nesklad između mišljenja ljudi pretkazuje, u konačnici, rušenje svega što sagrade.“ ¹³⁸

¹³⁴ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.264

¹³⁵ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.280

¹³⁶ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.285

¹³⁷ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.289

¹³⁸ Mumford, Lewis, (bilj.16), str.290

Zaključak

Povijesni slijed utopijskih djela pokazuje nam da idealno društvo još nije postignuto. Današnji materijalizam, obilježen nejednakostima i suprotstavljen raznim oblicima vjerskih, nacionalnih i ideoloških fanatizama, se čini kao povoljno tlo za nastanak novih utopija. Iako se smatramo naprednom civilizacijom, svjesni smo da nismo pronašli zadovoljavajuće društveno uređenje, državu, društvo, grad ili zajednicu za koje se može reći da je pravedno prema svima.

Utopije se transformiraju i vatreno reaguju na impulse društva. Od kolektivnog, sveobuhvatnog pristupa, utopije se danas fokusiraju na određene skupine ljudi koje svojim borbama, glasom i naporima ostvaruju pravdu za sebe. Utopijsko *maštanje* je potrebno i filozofiji i društvu, štoviše nužno je svakome kome je stalo do drugačijeg i boljeg svijeta. One su trajni i promjenjivi oblici mišljenja, koji se mogu ignorirati ali ne i nestati. Govor o „kraju utopije“ javlja se samo kao reakcija na pokušaje da se utopijski nacrti bezobzirno nametnu kao gotovo rješenje za sadašnjost. Ipak se teško može diskreditirati istinu koju je izrekao Anatol France: „Bez negdašnjih utopista čovjek bi i danas živio u pećinama, bijedan i razgolićen. Utopisti su iscrtali obrise prvog grada... Oni su plemenito sanjali, ali mnogi od tih snova postali su zbiljom. Utopija je načelo svakog napretka i težnja prema boljoj budućnosti.“¹³⁹ U tome vidim pravu funkciju utopije, bez obzira na različite izraze koje će ona postići u onome što nazivamo „društvenim životom“.

¹³⁹ Kalanj, Rade (bilj.3), str.27

Popis literature

1. *Filozofijski rječnik*, ur. Vladimir Filipović, Zagreb, Matica hrvatska, 1965.
2. Fourier, Charles, *Civilizacija i novi socijetarni svijet*, Zagreb, Školska knjiga, 1980.
3. Frelj, Jasenka, *Nozickovo rješenje za postizanje opće pravednosti*, u: *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, Vol.69 No.4 Prosinac 2014., str. 461-470
4. Jerković Ana, *Sretni grad – primjenjivost Petrićeva koncepta eutopije u suvremenom kontekstu*, u: *Metodički ogledi: časopis za filozofiju odgoja*, Vol.22 No.1 Veljača 2016., str. 23-39
5. Kalanj Rade, *Mijene utopijske svijesti*, u: *Utopijske vizije*, Edward Rothstein, Herbert Muschamp, Martin E. Marty, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk, 2004.
6. More, Thomas, *Utopija = Utopia*, Zagreb, Nakladni zavod Globus, 2003.
7. Mumford, Lewis, *Povijest Utopija*, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk, 2008.
8. Nozick, Robert, *Anarhija, država i utopija*, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk, 2003.
9. Petrić, Frane, *Sretan grad*, Zagreb, Matica hrvatska, 1998.
10. Proudhon, Pierre, *General Idea of the Revolution in the Nineteenth Century*, prev.a., London, 1923, str. 293–294.
11. Platon, *Država*, Zagreb, Naklada Jurčić, 1997.
12. Šimleša, Dražen, *Snaga utopije: anarhističke ideje i akcije u drugoj polovici dvadesetog stoljeća*, Zagreb, Što čitaš?, 2005.

13. Hrvatska enciklopedija, *laisser faire*,
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=35154>, posjećeno 05.09.2016.